

Autarquia i localisme: les traduccions a la immediata postguerra

Maria Josepa Gallofré Virgili

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Filologia Catalana
Facultat de Filosofia i Lletres
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
josepa.gallofre@uab.cat

Resum

Tot just acabada la guerra civil el règim franquista va començar el procés d'imposar el sedàs esquifit de la uniformitat ideològica i també lingüística, en el món de la cultura i de l'edició. Van promulgar tota mena de prohibicions, particularment tot el que venia de l'estranger, que suposava una perillosa «ventana abierta al mundo» que calia evitar que es convertís en una «puerta cochera». Així, la traducció, vigilada de molt a prop sobretot a Catalunya, va haver de patir dificultats enormes per culpa de l'autarquia i del localisme que imperaven en el món reclòs de la postguerra.

Paraules clau: traducció; censura franquista; Fundació Bernat Metge.

Abstract

Just after the civil war Franco's regime began the process to impose ideological and also linguistic uniformity in culture and publishing fields. They enacted all kinds of prohibitions, particularly anything that came from abroad, representing a dangerous «open window to the world» which the dictatorship wanted to prevent from becoming a «driver door.» Thus, the translation watched closely especially in Catalonia, suffered great difficulties because of autarky and localism that prevailed in the post-war period shut world.

Keywords: translation; censorship during Franco's regime; Foundation Bernat Metge.

Si ara, a la tardor de 2012, un observador extern a la nostra realitat fos informat que, a Barcelona, una instància responsable dins el món del llibre va emetre, fa setanta-tres anys, un document indicant que no estaven autoritzats a circular llibres d'autors del gruix de Voltaire, Rousseau i Zola, per exemple, potser reaccionaria amb perplexitat, amb incredulitat. I creuria, probablement, que darrera hi havia una apologia ultramuntana de la ignorància —que en bona mesura hi era, és indiscutible— i pensaria també en *autarquia* o en *localisme*, que són els ter-

mes que he usat com a motiu conductor d'aquesta xerrada. De fet, tant l'un com l'altre, *autarquia i localisme*, són indissociables de l'estat de coses que es va imposar a Catalunya a partir de finals de gener i principis de febrer de 1939. I això nosaltres, que no som observadors externs, ho sabem prou bé.

Trenta anys després, el 1969, Xavier Benguerel acabava el primer capítol d'*Els vençuts* amb un autoretrat moral en tant que escriptor que iniciava un èxode —un èxode que va portar a un exili molt llarg, com és ben conegut. En l'autoretrat, en el perfil de la seva condició d'escriptor català, hi esmentava les seves traduccions de Baudelaire. Aquesta activitat era pròpia de la riquíssima tradició que hi havia a Catalunya en aquest sentit. Molts escriptors —diguem-ne creadors— s'havien dedicat i continuaven dedicant-se a traduir.

Alhora, però, Benguerel també se servia, dins el llibre, del primer vers d'un poema de Baudelaire, concretament el del número catorze de *Spleen et idéal*, dins *Les fleurs du mal*. El poema, de quatre estrofes, es titula «L'homme et la mer» i el vers és: «*Homme libre, toujours tu chériras la mer!*». Benguerel el traduïa així: «Home lliure, ara i sempre estimaràs el mar», tot afegint que hi havia treballat els darrers dies abans d'exiliar-se. Aquest vers, posat en el context de 1939, adquiria un doble valor: llegit literalment, apareixia, sobretot a la segona part de la novel·la, com un sarcasme i un escarni per als exiliats que foren abocats i confinats a les platges rosselloneses. Alhora, va permetre, posteriorment, i avui encara, connectar la privació total de llibertat amb la que, dins la totalitat, va afectar greument el món del llibre i, d'una manera radical i durant gairebé vint-i-cinc anys, l'estatut de les traduccions.

El document a què m'he referit al començament on figuraven els noms de Voltaire, Rousseau i Zola era de setembre de 1939 i el va emetre la Cámara Oficial del Libro de Barcelona. Tanmateix, cal recular uns mesos, de fet fins a febrer-març de 1939, per seguir, des dels inicis i a molt grans trets —no pas per tornar-lo a reconstruir ara— el procés de purga dels fons bibliogràfics existents.

Un procés que havia de ser llarg, perquè la ciutat era la dipositària central del patrimoni cultural català i, alhora, nucli d'operacions de les forces derrotades. Disposem de documents interns dels arxius dels vencedors que certifiquen la percepció de Barcelona com a focus molt problemàtic, molt conflictiu, des del punt de vista editorial. Un informe redactat per Recuperación de Documentos sentenciava: «Puede decirse que todos los libreros y distribuidores de Barcelona tienen algo de material que debe ser recogido». La feina era feixuga. L'informe remarca que ja fóra molt que el «*veneno escrito*» deixés de circular, i afegia:

desde luego parece ser prácticamente imposible que se llegue a la recogida de todo lo existente en Barcelona. (...). Esta Capital, que por su extensión es en este ramo un verdadero problema, lo es más cuando se tiene en cuenta que todos estos editores y comerciantes en publicaciones, normalmente reprobables, tienen ya un entrenamiento de años en burlar las órdenes y pesquisas de las Autoridades.

La dificultat de filtrar una cultura plural —i la que hi havia a Catalunya ho era en un grau destacable— es feia ben patent. Per això el procés havia de durar

molt i alguns dels gendarmes van recórrer a un reguitzell d'etiquetes que després esmentaré i que, vistes amb uns ulls normals, els d'aleshores i els d'ara, poden semblar pintoresques. Calia fer passar la realitat pel sedàs esquistat de la uniformitat ideològica que, a Catalunya, havia de portar, d'una manera prioritària, a una altra uniformitat, la lingüística.

Els criteris per què es va regir el procés de purga els vaig recollir al meu llibre *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Pel que fa a les traduccions, hi vaig poder tenir en compte un fons bàsic d'allò que, per entendre'ns, en diem alta cultura. Un fons tan essencial dins el nostre patrimoni traduït com el dels clàssics grecollatins de la Fundació Bernat Metge. Observem que es va resoldre permetre'n la circulació, llevat dels textos on hi haguessin intervingut traductors que eren a l'exili els noms dels quals s'havien d'esborrar de les portades. És per això que Joan Estelrich es referia a la necessitat d'intentar evitar que se'ls obligués a cometre aquesta «atrocitat tipogràfica». (Aquí vull fer un incís i recordar que Carles Riba, un dels traductors afectats per aquella exigència, escrivia a Joan Gili, des de l'exili, el 30 de novembre de 1939, amb sentit de l'humor i referit als seus llibres en general: «Les meves obres han estat prohibides, cosa que em revenja deliciosament de la meva fama d'incomprensible»).

Ara bé, el fet d'haver rebut el plàcet amb aquestes restriccions no vol pas dir que els textos clàssics grecollatins ni, és clar, el llibre català autoritzat, en bloc, originals i traduccions, tinguessin una presència pública real al mercat. Perquè, tal com afirmava Estelrich mateix, la «poca solta» dels llibreters feia que no s'exhibissin llibres catalans. És clar que la «poca solta» no era sinó una por, una gran por de mostrar-los. L'ambient de càstig i de venjança hi obligava, vehiculat i esperonat per les campanyes agressives que alguns dels verbalitzadors del missatge franquista havien desfermat. Tot i que ja és conegut, em permeto recordar, a tall d'exemple conspicu, un dels habituals articles de la sèrie «Los hombres y los días» del director de *La Vanguardia Española*, Luis de Galinsoga, que havia estat nomenat a l'abril de 1939. En el que titulava «Hablar como Franco», publicat el 8 de juny d'aquell any 1939, feia un severíssim advertiment a la població catalana sobre l'ús de llengües diferents del castellà, agafant com a pretext el rètol de l'aparador d'una botiga de guants que indicava rutinàriament: «*On parle français*». Com que no es tractava només del rebuig del francès, comminava: «Quedense para la recóndita intimidad los coqueteos lingüísticos, la expansión más o menos romàntica o más o menos reticente de otras lenguas». Després d'insistir obsessivament en la idea de redempció de què havia estat objecte el poble català per part dels vencedors de la guerra, reblava encara:

Porque la consigna es clara y no tiene efugio: si queremos ser dignos de esa redención y honrar a quien nos ha redimido, todos los españoles debemos hacer estas tres cosas: pensar como Franco, sentir como Franco y hablar como Franco que hablando, naturalmente, en el idioma nacional ha impuesto su Victoria...

Avançant en aquell procés engegat el febrer-març, trobem el document a què em referia a l'inici. Un document que, passats tants mesos, responia a la necessitat

de formular les línies mestres de les prohibicions, unes línies amb una capacitat d'exclusió pràcticament universal. Comprenia, és clar, autors d'aquí, en català i en castellà, a més d'autors de fora. Podem suposar que aquests darrers no eren en versions originals, que no devien abundar gaire al mercat i que, ben segur, no era el que més preocupava. Les resumia així:

«Los libros prohibidos pueden dividirse en dos grandes grupos:

- 1) Los prohibidos de un modo definitivo y permanente.
- 2) Los prohibidos temporalmente.

A los primeros pertenecen las obras contrarias al Movimiento Nacional, las anticatólicas, teosóficas, ocultistas, masónicas; las que ataquen a los países amigos; las escritas por autores decididamente enemigos del nuevo régimen; las pornográficas y pseudo-científico-pornográficas y las de divulgación de temas sexuales; las antibelicistas, antifascistas, marxistas, anarquistas, separatistas, etc».

No cal dir que l'*etcètera* final era un excel·lent colofó a aquella rècula d'etiquetes. Així, no costa gens d'arribar als noms d'autors, tant contemporanis com molt reculats, que formaven i formen part del que se n'ha dit el cànon. «A reserva de comunicar en breve una lista completa de todas la obras prohibidas» —es deia— «sírvasse tomar nota de que no están autorizados los libros de Zola, Voltaire, Rousseau, Upton Sinclair, Sinclair Lewis, Romain Rolland, Salgari (Serie de El Corsario Negro), Balzac». N'extrec només uns quants noms, perquè la llista, tot i ser prou llarga, tenia un caràcter parcial i complementari a d'altres que la devien precedir. Les exclusions podien obeir també als editors implicats, a part dels «mèrits» propis dels autors.

Naturalment, en una cultura normal i relativament rica, no hi podia haver llistes completes, i menys encara amb els mitjans amb què aleshores es comptava. O potser no hi hauria hagut pressa a establir-les, perquè la incertesa podia ser un element de reforç de la repressió. Fixem-nos, en aquest sentit —i sense voler establir paral·lelismes exactes— en algunes de les actuacions que, al cap d'un any escàs, un poder tan fort i tan eficaç com el nazi va portar a terme a la França ocupada.

Només vull fer un brevíssim apunt per no perdre de vista el marc dels totalitarismes europeus i recordar que, a finals d'agost de 1940, les autoritats alemanyes van establir una primera llista, anomenada llista Bernhard, que contenia 143 títols i que les policies alemanya i francesa recollien de les llibreries i de les biblioteques de la zona ocupada. Al cap d'un mes, el 28 de setembre de 1940, en va sortir una altra de més completa, encara que no definitiva, coneguda com a llista Otto, alguns diuen que anomenada així per l'ambaixador alemany a París, Otto Abetz. Va ser publicada en un òrgan tan rellevant com la «Bibliographie de la France» el 4 d'octubre. N'hi va haver d'altres. Les prohibicions es van anar ampliant i ajustant segons l'evolució de la guerra. I faig també una breu referència a les noves edicions: es van negociar les bases del nou funcionament de les editorials que, segons una Convenció de censura, es comprometien a no publicar llibres hostils a

l'ocupant i només aquells textos sobre els quals tinguessin dubtes serien sotmesos a la censura prèvia de la *Propaganda Abteilung*. Els llibres impublicables, o de venda prohibida, si es tractava de títols anteriors, eren els jutjats antialemanys —categoria d'amplíssim espectre—, així com els dels autors jueus i comunistes. Freud, Mann i Zweig van desaparèixer de les llibreries i, força lluny d'aquests, també ho van haver de fer les novel·les sentimentals de Vicki Baum. Si les actuacions de purga a la França ocupada van respondre als fets històrics, així a Catalunya, en els primers quaranta, s'havien anat prenent mesures per completar i, de vegades, rectificar les primeres decisions.

Per tal de respondre estrictament a la segona part de l'enunciat *Les traduccions a la immediata postguerra*, hauria de posar com a límit d'aquest *immediata* el 1945-1946. Fins a aquesta data, dins la prohibició pràcticament total de publicar res, les poques traduccions que es van intentar treure amb permís van ser rebutjades, com és el cas d'E.T.A. Hoffmann, *La senyoreta de Scuderi*. O bé van ser sotmeses a condicions com la que s'imposava al Plutarco de la Bernat Metge, el setembre de 1940: que paral·lelament se'n publicués un altre en castellà.

Pel que fa a *autarquia i localisme*, potser no caldria justificar-los gaire. Respecte a l'autarquia, em limitaré a insistir novament en el fet que, pel que fa a les traduccions al castellà, hi va haver un relatiu fracàs d'aquesta autarquia com a desideratum de la política oficial del règim. Les veus esverades, els advertiments amb voluntat admonitòria apareixien a revistes com *Bibliografía Hispánica* o *El Español*.

El desembre de 1942, Miguel Herrero reconeixia que els llibres traduïts eren «una ventana abierta al mundo, una atalaya de Weltgeist; pero hay que evitar que la ventana abierta se convierta en puerta cochera». Al cap d'un any, el desembre de 1943, a *El Español*, s'esplaiava sobre els perills de la «puerta cochera». Era l'ambient, l'esperit, la concepció del món i de la vida, allò que entrava, per via de traducció, «a caño abierto del extranjero. Un concepto del mundo y de la vida totalmente contrario a la concepción que llamamos nuestra, que nos vanagloriamos de llamar española».

Això, a més de la fòbia persecutòria de les petges de llengües i cultures rebutjables, que eren —no cal dir-ho— les que realment tenien èxit de públic. També és prou eloqüent que Llorenç Villalonga provés de tornar a publicar *Mme. Dillon*, una novel·la del 1937 i en castellà, canviant-li aquest títol poc adequat, amb tuf d'estrangeria hostil, pel més espanyol d'*Alicia*. No li va servir de res, tanmateix, i la novel·la va ser rebutjada tot i l'aval que podia comportar la casa editora, la Editora Nacional.

El mercat, aquella «puerta cochera» que denunciava la veu oficial, anava en una altra direcció: l'abundància de traduccions, l'èxit del llibre traduït procedent de literatures i cultures poc amigues de les autoritats franquistes, així ho acrediten. Des de posicions força diferents de les oficials, algú com Josep Pla es manifestava sobre el caràcter del llibre i de la premsa en la societat de la primera postguerra. En un *Calendario sin fechas* a la revista *Destino*, de gener de 1944, que titulava «Lo que se empequeñece y lo que se agranda», es pronunciava també en aquest sentit. En aquells diàlegs tan habituals, on un dels interlocutors solia fer

el paper de badoc i d'ingenu, aquest rebia, en forma de pregunta i de frase exclamativa, la resposta de la veu escèptica:

—«Pero usted cree que los libros sirven para leer? Por Dios, qué atrasado está usted!

—Entonces, para qué sirven?

—Los libros son todos iguales y se necesita mucha fuerza de sonda para percibir sus diferencias. Así, leído uno, leídos todos. Son intercambiables. Es por esta razón que habrá usted observado en las tiendas de libros tantas traducciones de libros (sic) pertenecientes a países en los cuales un libro tiene todavía una personalidad.

—Las traducciones son, en efecto, innumerables. Casi todo lo que se edita hoy está traducido. El esplendor, a este respecto, es máximo.

—Exacto. Y lo demás que sale aparece perfectamente encuadernado. ¿Cree usted que si estos libros se leyeran parecerían tan bien encuadernados?»

Així, a més de referir-se de retop a la relativa abundància de llibres de tiratges curts i d'edicions de bibliòfil, —uns llibres que no podien accontentar el públic lector normal, que era el que preocupava Pla—, posava en relleu una evidència: que els països on el llibre tenia «encara» una personalitat alimentaven la lectura en un mercat molt buit dels propis autors. Buit de la pràctica totalitat dels de llengua catalana i d'un alt percentatge dels de llengua castellana. La «personalitat» originària d'un llibre no sotmès a censura prèvia i propi de societats democràtiques, les restes de la qual volien liquidar les noves autoritats.

Costa poc d'endevinar, arribats aquí, que s'imposa l'altre terme, el *localisme*. Perquè l'abundància de traduccions al castellà té per a la literatura catalana unes repercussions especialment greus. Des de bon principi i sobretot quan el llibre en català pot tornar a aparèixer tímidament, a partir de 1946. Té la força de posar en relleu, per flagrant contrast, el caràcter tancat, «autòcton» i «local» de l'edició catalana, vigilada de molt a prop, pràcticament escanyada en les manifestacions de la seva producció original i privada com estava de publicar traduccions. La denegació absoluta dels primers anys es reafirma des de 1946. Les excepcionals ocasions en què s'autoritza una traducció han de respondre, diuen, a la qualitat de «creación literaria» entesa en un sentit tan restrictiu com convingui i usada com una nova forma d'exclusió. El «localisme», d'altra banda, va ser un producte, més que tolerat, ben vist i atiat per les autoritats. Amb pocs embuts, manifestaven que la política hàbil i desitjable era arribar a «*lo nacional por el camino de lo local*». La fórmula era vella però vigent.

Si anéssim més enllà de 1951, hauríem de recordar que, fins al 1962, la possibilitat de publicar traduccions dins la legalitat es va concretar en una aparent liberalització que no va ser altra cosa que això, aparent i enganyosa. A més, va ser molt efímera. Quan les autoritats advertiren que unes quantes autoritzacions de textos traduïts havien pogut crear expectatives de retorn a una certa normalitat, les frenaren amb contundència.

Però sense moure'ns dels anys quaranta, hem d'insistir en el fet que una part — una part molt reduïda— de la tradició literària catalana, havia de competir, des

d'una posició feble i marginal, amb la cultura estrangera, universal, que es vehiculava únicament en castellà. Si la literatura catalana hagués hagut de compartir territori només amb la producció castellana autòctona, la situació hauria estat ben diferent. Perquè aleshores encara no es comptava amb una oferta enlluernadora, per bé que es començaven a manifestar, o es podien manifestar, autors d'indiscutable interès. Algunes enquestes, fetes precisament des de publicacions oficials com *La Estafeta Literaria* així ho revelen. Entre els llibres més venuts entre 1942 i 1943, els llibreters de Barcelona citaven traduccions de l'anglès i, al costat d'aquestes, *Viaje en autobús* de Josep Pla. A la resta de l'estat, en lloc d'aquest hi havia *La familia de Pascual Duarte*, de Camilo José Cela.

Durant aquests anys crucials, en què calia treballar per refer l'antic públic i per crear-ne un de nou, el lector català va ser «entrenat», es va habituar a les obres estrangeres atractives, actuals, molt sovint amb el suport d'una pel·lícula d'èxit mundial (*Lo que el viento se llevó*, *Rebeca*). En aquests anys, bona part de la població va consolidar i una altra va adquirir uns hàbits de lectura difícils de canviar.

Tot i que les dades que he presentat no siguin noves i la interpretació tampoc, sí que crec que, des de la distància actual, en podem reivindicar la utilitat i la vigència.